

۱ با خوانش درست بیت‌ها و درک پایه‌های آوایی هر بیت، مشخص کنید که وزن کدام بیت همسان و کدام بیت ناهمسان است؟

الف) آب زیند راه را هین که نگار می‌رسد      مزده دهید باغ را بوی بهار می‌رسد (مولوی)

پایه‌های آوایی	آب زَ نِی	د راه را	هین کِ نِ گا	ر می رَ سَد
	مُز دِ دِ هِی	د باغ را	بوی بَ ها	ر می رَ سَد
وزن	مُتَعَلِنْ	مَفَاعِلُنْ	مُتَعَلِنْ	مَفَاعِلُنْ
نشانه‌های هجایی	— U U —	— U — U	— U U —	— U — U

پاسخ: پایه‌های آوایی همسان دولختی (دوری)

ب) دلم سر به هامون رها می‌پسندد      سرم بالش از صخره‌ها می‌پسندد (شهریار)

پایه‌های آوایی	د لِم سَر	بِ ها مون	رَ ها می	پَ سَن دَد
	سَ رَمِ با	لِ شَزْ صَخ	رِ ها می	پَ سَن دَد
وزن	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	— — U	— — U	— — U	— — U

پاسخ: پایه‌های آوایی همسان تک‌پایه‌ای

پ) باز این چه شورش است که در خلق عالم است؟      باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است؟ (محتشم کاشانی)

پایه‌های آوایی	با زین چِ	شو رِ شَسْت	کِ دَر خَلِ قِ	عَا لَ مَسْت
	با زین چِ	نُوحِ وَ چِ	عَ زَا وَ چِ	ماتَ مَسْت
وزن	مَفْعُولُ	فَاعِلَاتُ	مَفَاعِلُ	فَاعِلُنْ
نشانه‌های هجایی	U — —	U — U —	U — — U	— U —

پایه‌های آوایی	با زین چِ شو	رِ شَسْتِ کِ	دَر خَلِ قِ عَا	لَ مَسْت
	با زین چِ نُو	حِ وَ چِ عَ	زَا وَ چِ مَا	تَ مَسْت
وزن	مُسْتَفْعَلُنْ	مَفَاعِلُ	مُسْتَفْعَلُنْ	فَعْلُ
نشانه‌های هجایی	— U — —	U U — U	— U — —	— U

پاسخ: پایه‌های آوایی ناهمسان

ت) گشته‌ام در جهان و آخر کار      دلبری برگزیده‌ام که می‌پرس (حافظ)

پایه‌های آوایی	گَش تِ اَمِ دَر	جَ هَا نِ آ	خِ رِ کَار
	دِلِ بَ رِی بَر	گُ زِی دِ اَم	کِ مِ پُرس
وزن	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعِلُنْ
نشانه‌های هجایی	— — U —	— U — U	— U U

پاسخ: پایه‌های آوایی ناهمسان

ث) دل نیست کبوتر که چو بر خاست نشیند

از گوشه بامی که پریدیم، پریدیم (وحشی بافقی)

پایه‌های آوایی	دل نیست ک	بو تر ک چ	بر خاست ن	شی ند
	آز گو ش ی	با می ک پ	ری دیم پ	ری دیم
وزن	مُسْتَفْعَلُ	مُسْتَفْعَلُ	مُسْتَفْعَلُ	مُسْتَف
نشانه‌های هجایی	U U _ _	U U _ _	U U _ _	_ _

پایه‌های آوایی	دل نیست	ک بو تر ک	چ بر خاست	ن شی ند
	آز گو ش	ی با می ک	پ ری دیم	پ ری دیم
وزن	مَفْعُولُ	مَفَاعِلُ	مَفَاعِلُ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	U _ _	U _ _ U	U _ _ U	_ _ U

پاسخ: پایه‌های آوایی ناهمسان (توجه: در این بیت، برش و چینش وزن همسان، بر ناهمسان ترجیح دارد.)

ج) شغای این دل بیمار جز لقای تو نیست

طیب جان خرابم کسی و رای تو نیست (اسیری لاهیجی)

پایه‌های آوایی	ش فای این	دل بی ما	ر جز لقا	ی ت نیست
	ط بی ب جا	ن خ را بم	ک سی و را	ی ت نیست
وزن	مَفَاعِلُنْ	فَعْلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
نشانه‌های هجایی	_ U _ U	_ _ U U	_ U _ U	_ U U

پاسخ: پایه‌های آوایی ناهمسان

۲ بیت‌های زیر را تقطیع هجایی کنید و مرز پایه‌های آوایی هر بیت را مشخص کنید.

الف) راستی کن که راستان رستند (اوحدی مراغه‌ای) راستان در جهان قوی دستند

را سی تی	کُنْ	ک	را	س	تان	رَسِ	تَنْد
را سی قان	دَرْ	ج	هان	ق	وی	دَسِ	تَنْد
	U	U	U	U	U	U	U
	فَاعِلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعْلُنْ			

ب) محمد کافرینش هست خاکش هزاران آفرین بر جان پاکش! (نظامی)

مُ	حَم	مَد	کَا	فَ	رِی	نِش	هَسْت	خَا	کَش
ه	زَا	رَانَ	ءَا	فَ	رِیْن	بَرْ	جَا	نِ	پَا
	U	U	U	U	U	U	U	U	U
	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ	فَعُولُنْ

پ) با آنکه جیب و جام من از مال و می تهی است ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت (فرخی یزدی)

با	ءَانَ	کِ	جِی	بُ	جَا	مِ	مَ	نَزْ	مَا
ما	رَا	فَا	رَا	غَ	تِیْسْتِ	کِ	جَمِ	شِی	دِ
	U	U	U	U	U	U	U	U	U
	مَفْعُولُ	فَاعِلَاتُ	فَاعِلَاتُ	فَاعِلَاتُ	مَفَاعِلُ	مَفَاعِلُ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ	فَاعِلُنْ

توجه: این بیت را می‌توان به شکل زیر نیز برش زد؛ زیرا از پایه‌های آوایی ناهمسان تشکیل شده است.

با	ءان	ک	جی	ب	جا	م	م	ن	ما	ل	می	ت	هیست	
ما	را	ف	را	غ	ت	ی	س	ک	ج	م	د	ج	ن	داشت
—	U	—	U	—	U	—	U	—	—	U	—	U	—	
	مُسْتَفْعَلُنْ		مَفَاعِلُ		مُسْتَفْعَلُنْ		فَعْلُ							

(ت) آتش حب‌الوطن چو شعله فروزد از دل مؤمن کند به مجمره اسپند (ادیب‌الممالک فراهانی)

آ	ت	ش	حُب	بُل	و	طَن	چ	شُع	ل	ف	رُو	زَد
عَز	د	ل	مُو	مِن	ک	نَد	ب	مِج	م	ر	اَس	پَند
—	U	U	—	—	—	U	—	—	U	U	—	—
	مُتَعَلِنْ		فَاعِلَاتُ						مُتَعَلِنْ		فَعْلُ	

۳ کدام بیت‌ها دو به دو از نظر وزن، با هم یکسان‌اند؟

پاسخ: بیت‌های "الف"، "ت" و هم چنین بیت‌های "ب"، "پ" دو به دو با هم، هم‌وزن هستند.

(الف) چو بشنوی سخن اهل دل، مگو که خطاست سخن‌شناس نه‌ای، جان من، خطا اینجاست (حافظ)

پایه‌های آوایی	چُ بِشِ نَ وِی	سُ خَ نَ اَه	لِ دِلِ مَ گو	کِ خَ طاست
وزن	مَفَاعِلُنْ	فَعْلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
نشانه‌های هجایی	— U — U	— — U U	— U — U	— U U
	سُ خَن شِ نا	سِ نَ اِی جا	نِ مَن خَ طا	اِین جاست

(ب) جانا نظری که ناتوانم بخشا که به لب رسید جانم (عراقی)

پایه‌های آوایی	جا نا نَ	ظَ رِی کِ نا	تَ وا نَم
وزن	مَفْعُولُ	مَفَاعِلُنْ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	U — —	— U — U	— — U
	بِخِ شاکِ	بِ لَبِ رَ سِی	دِ جا نَم

پایه‌های آوایی	جا نا نَ ظَ	رِی کِ نا تَ	وا نَم
وزن	مُسْتَفْعَلُ	فَاعِلَاتُ	فَعْلُنْ
نشانه‌های هجایی	U U — —	U — U —	— —
	بِخِ شاکِ بَ	لَبِ رَ سِید	جا نَم

(پ) برداشته دل ز کار او بخت درماند پدر به کار او سخت (نظامی)

پایه‌های آوایی	بَر داش	تِ دِلِ زِ کا	رِ او بخت
وزن	مَفْعُولُ	مَفَاعِلُنْ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	U — —	— U — U	— — U
	دَر ماند	پِ دَرِ بِ کا	رِ او سخت

پایه‌های آوایی	بَر دَاش تِ	دَل زِ کَا رِ	اَو بَخْتِ
وزن	مُسْتَفْعَلُ	فَاعِلَاتُ	فَعْلُنْ
نشانه‌های هجایی	UU _ _	U _ U _	_ _
پایه‌های آوایی	دَر مَاند پِ	دَر بِ کَا رِ	اَو سَخْتِ

ت) بیا به خانه آلاها سری بزنیم ز داغ با دل خود حرف دیگری بزنیم (قیصر امین‌پور)

پایه‌های آوایی	بِ یا بِ خَا	نِ یِ آلا	لِ هَا سِ رِی	بِ زِ نِیمِ
وزن	مَفَاعِلُنْ	فَعْلَاتُنْ	مَفَاعِلُنْ	فَعْلُنْ
نشانه‌های هجایی	_ U _ U	_ _ U U	_ U _ U	_ U U
پایه‌های آوایی	زِ داغِ بَا	دِ لِ خُدِ حَرِ	فِ دِیِ گِ رِی	بِ زِ نِیمِ

۴ نشانه‌های هجایی بیت‌های زیر را به دو صورت برش بزنید؛ پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

الف) همت طلب از باطن پیران سحر خیز زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند (فروغی بسطامی)

پایه‌های آوایی	هِم مَت طَلْ	بَز با طِنِ	پِی رَا نِ سِ	حَر خِیزِ
وزن	مُسْتَفْعَلُ	مُسْتَفْعَلُ	مُسْتَفْعَلُ	مُسْتَفْعَلُ
نشانه‌های هجایی	UU _ _	UU _ _	UU _ _	_ _
پایه‌های آوایی	زِی رَا کِ یِ	کِی رَا زِ دُ	عَا لِمَ طَلْ	بِی دَنَدِ

پایه‌های آوایی	هِم مَت طَلْ	لِ بَزِ با طِ	نِ پِی رَا نِ	سِ حَرِ خِیزِ
وزن	مَفْعُولُ	مَفَاعِلُ	مَفَاعِلُ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	U _ _	U _ _ U	U _ _ U	_ _ U
پایه‌های آوایی	زِی رَا کِ یِ	یِ کِی رَا زِ	دُ عَا لِمَ طَ	لِ بِی دَنَدِ

ب) کشتی شکستگانیم، ای باد شرطه بر خیز باشد که بازینیم دیدار آشنا را (حافظ)

پایه‌های آوایی	کَش تِی شِ	کَس تِ گَا نِیمِ	اِی بَا دِ	شُر طِ بَرِ خِیزِ
وزن	مَفْعُولُ	فَاعِلَاتُنْ	مَفْعُولُ	فَاعِلَاتُنْ
نشانه‌های هجایی	U _ _	_ _ U _	U _ _	_ _ U _
پایه‌های آوایی	بَا شَد کِ بَا	بَا زِ بِی نِیمِ	دِی دَا رِ	آ شِ نَا رَا

پایه‌های آوایی	کَش تِی شِ کَسِ	تِ گَا نِیمِ	اِی بَا دِ شُرِ	طِ بَرِ خِیزِ
وزن	مُسْتَفْعَلُنْ	فَعُولُنْ	مُسْتَفْعَلُنْ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	_ U _ _	_ _ U	_ U _ _	_ _ U
پایه‌های آوایی	بَا شَد کِ بَا	زِ بِی نِیمِ	دِی دَا رِ آ	شِ نَا رَا

پ) ای سرو بلند قامت دوست

وہ وہ کہ شمایلت چه نیکوست! (سعدی)

پایه‌های آوایی	ای سَر وِ	بُ لَنْ دِ قَا	مَ تِ دُوسْتِ
وزن	مَفْعُولُ	مَفَاعِلُنْ	فَعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	U _ _	_ U _ U	_ _ U

پایه‌های آوایی	ای سَر وِ بُ	لَنْ دِ قَا مَ	تِ دُوسْتِ
وزن	مُسْتَفْعَلُ	فَاعِلَاتُ	فَع لُنْ
نشانه‌های هجایی	U U _ _	U _ U _	_ _

ت) لبخند تو خلاصه خوبی‌هاست

لختی بخند، خنده گل زیباست (قیصر امین پور)

پایه‌های آوایی	لَبْ خَنْ دِ	تُ خُ لَا صِ	یِ خُو بِي هَا سْتِ
وزن	مَفْعُولُ	فَاعِلَاتُ	مَفَاعِلُنْ
نشانه‌های هجایی	U _ _	U _ U _	_ _ _ U

پایه‌های آوایی	لَبْ خَنْ دِ تِ	خُ لَا صِ يِ	خُو بِي هَا سْتِ
وزن	مُسْتَفْعَلُنْ	مَفَاعِلُ	مَفْعُولُنْ
نشانه‌های هجایی	_ U _ _	_ U _ U	_ _ _

۵ بیت ادیب‌الممالک را در خودارزیابی شماره ۲ از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

آتش حب‌الوطن چو شعله فروزد از دل مؤمن کند به مجمره اسپند

پاسخ: عشق به وطن همچون آتشی است که وقتی شعله‌ور می‌گردد، دل مؤمن را همچون اسپند در آتش، به جوش می‌آورد. مفهوم کلی: تأکید شاعر بر وطن‌دوستی است و این که عشق مؤمن به وطن به گونه‌است که مانند اسپند در آتش، جان خود را فدای وطن می‌کند.